

ਚਾਰ ਨਾਟਕ ਪੁਸਤਕਾਂ: ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਅਤੇ ਤਸੱਲੀ ਵੀ

ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਚਾਰ ਨਾਟਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਲਈ ਇਕ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹਨ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਦਮਨ ਦੀਆਂ 'ਸੂਰਜ ਦਾ ਕਤਲ' ਅਤੇ 'ਛਾਂ ਵਿਹੁਣੇ', ਅਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪਾਲੀਵਾਲ ਵਲੋਂ ਅਨੁਵਾਦਤ ਸਾਹਿਦ ਨਦੀਮ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ' ਅਤੇ ਆਤਮਜੀਤ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਕੈਮਲੂਪਸ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ'। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਮੰਚ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨਾਟਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਸਮੱਗਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

'ਸੂਰਜ ਦਾ ਕਤਲ' ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਦੇਵਿੰਦਰ ਦਮਨ ਦਾ ਬ੍ਰੈਖਤ ਦੇ ਐਪਿਕ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ 22 ਫਰਵਰੀ, 1976 ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ-ਪਹਿਲ ਮੰਚਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਇਹਦਾ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ 22 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੋਰਸ ਗੀਤ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੋਰਸ ਗੀਤ ਨਾਲ ਹੈ:

ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕੇ
ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ
ਭਾਵੇਂ ਸੁਣੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨੀ।
ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਐ ਵਿਰਵੇ ਲੋਕੇ
ਸੂਰਜ ਦੇ ਲੱਭਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ
ਸੂਰਜ ਖੋਹਣ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ।
ਤੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਬੋਲ ਹਨ:
ਸੂਰਜ ਕਦੀ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦਾ ਨੂਰ ਪਛਾਣੇ
ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦਾ ਨੇਰਾ ਹੁੰਝੇ
ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦਾ ਚਾਨਣ ਮਾਣੇ

ਸੂਰਜ ਕਦੀ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ !
ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਕਰਿਪਟ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਸੁਭ ਗੱਲ ਹੈ।

'ਛਾਂ ਵਿਹੁਣੇ' ਦੇਵਿੰਦਰ ਦਾ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਸਿਆਣੇ ਹੋਏ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ, ਇਕ ਭੈਣ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਦੇਵਿੰਦਰ ਨੇ ਨਾਟਕੀ ਸਿਖਰਾਂ ਛੋਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਤਾ ਜਦੋਂ ਸਿਰ ਉਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਛੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪਿਤਾ

ਕੌਰ ਪਾਲੀਵਾਲ (ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਕੇਵਲ ਪਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸਾਥਣ) ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਉਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ:

'ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ' ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗੀ ਕਿ ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਹੈ ਕੀ ਅਤੇ ਕੌਣ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ? ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਸਰੀਆਂ ਉਹੀ ਲਾਹਨਤਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਣ ਦੀ ਉਹੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ। ਸਾਹਿਦ ਨਦੀਮ ਦੇ ਕਰਾਰੇ ਵਿਅੰਗ

ਅਤੇ ਆਤਮਜੀਤ ਦੀ ਉਤਮ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੁਲਕ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਕ ਪਾਤਰ ਕੈਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

'ਇਹ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ, ਆਪਣਾ ਆ, ਆਪਣਾ, ਸੰਸਾਰ ਸੀ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦਾ। ਆਪਾ ਜੁੜ ਕੇ ਜੀਂਦੇ ਸਾਂ। ਇਹ ਟੱਟ ਕੇ ਜੀਂਦੇ ਆ। ਆਪਾਂ ਏਸ ਫਰਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਦੋ ਦੋ ਮੰਗਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮੰਗੀਆਂ ਚੋਪੜੀਆਂ। ਘਰ ਦੇ ਬੁਝਿਉਂ ਬਾਹਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦੇਸੀ। ਅਸਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੋ ਸੋਚਿਆ ਪਈ ਸਾਡੇ ਨਿਆਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤਾਂ ਪੱਛਮੀ ਹੋਣ। ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤਾਂ ਪੂਰਬੀ, ਬੋਲਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤੇ ਸੋਚਣ ਪੰਜਾਬੀ। ਕਮਾਈ ਹੋਏ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਖਰਚਾ ਹੋਏ ਰੁਪਈਆਂ ਦਾ। ਜੈਗ ਸਿਆਂ ਆਪਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਬੰਦੇ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਪਈ ਫਲਾਪੀ ਬਦਲ ਕੇ ਕੰਮ ਚਲਾ ਲਿਆ।'

ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਉਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਥਾਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਿਆਨ ਹਨ, ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪ ਸਮੱਗਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਸੀਮਤ ਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਟੋਲੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਟਕ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਸੱਲੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸੂਰਜ ਦਾ ਕਤਲ' 'ਛਾਂ ਵਿਹੁਣੇ', 'ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਕੈਮਲੂਪਸ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ' ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਸੱਲੀ ਵੀ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਕਲਾ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਸਮਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਸੋਚਣੀ ਅਤੇ ਰੁਝਾਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟੱਬਰ ਦਾ ਹਰ ਜੀਅ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਪਿਆਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਬੋਝਲ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸੂਖਮ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਨਾਟਕ ਛੋਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਵਿੰਦਰ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ। ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਉਦਾਸ ਲੋਕ' ਬਾਅਦ ਦੇਵਿੰਦਰ ਦਾ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

'ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ' ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸਾਹਿਦ ਨਦੀਮ ਦੇ ਛੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚਲੂਾ, ਝੱਲੀ ਕਿੱਥੇ ਜਾਏ, ਧੀ ਰਾਣੀ, ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ, ਬੱਪੜ ਅਤੇ ਰਿਹਾਈ ਨਾਟਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਰਵਿੰਦਰ

ਅਤੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਵਲੋਂ ਡੰਡੇ ਦੀ ਚੋਟ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋ ਰਹੇ ਦੁਰਵਿਹਾਰ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਖ਼ਸਮਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਲਬਧੀ ਵੀ ...

ਨੁੱਕਰ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਸਟੇਜੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

'ਕੈਮਲੂਪਸ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ' ਆਤਮਜੀਤ ਦਾ ਉਹ ਨਾਟਕ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਖੱਲੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਬੰਧੀ ਅਪਣਾਈ ਪਹੁੰਚ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿੰਤੂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕੋ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਇਕ ਬਿਹਤਰੀਨ ਨਾਟਕ ਹੈ

ਮੈਂ ਗੌਡਮੇ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ ਬਨਾਮ ਸਿਆਸੀ ਨਾਟਕ

ਨਾਥੂ ਰਾਮ ਗੌਡਮੇ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਬੜੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ

ਵਰਗੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਸੀ. 'ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਸ਼ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।